

Økologi, etik og økonomerne

Professor, dr.polit. Niels Kærgård, Institut for Økonomi,
Skov og Landskab, Den Kgl. Veterinær- og Landbohøjskole

1. Indledning

Når man diskuterer økologi, miljø og lignende emner, har økonomer i mange kredse et dårligt ry. De står tit som repræsentanter for de mest materialistiske holdninger. Økonomi er en niche af samfundslivet, hvor kroner og øre er eneherkende. Relativt karakteristisk er vel professor dr.teol. Ole Jensens synspunkter:

»Vi betragter dyr som om de var maskiner. Vi ser på et træ og tænker på, at det kan blive til tømmer, på et vandfald og forestiller os, at det kan levere elektricitet, men før træet bliver til tømmer, er det en levende organisme som har form og skikkelse. --- Det er smukt og fantastisk, og vi kan ikke skabe et træ. ... Det er sørgeligt at se, hvordan de fleste politiske beslutninger tages ud fra kortsynede betragtninger. De alternative muligheder skabes også af forskerne. Biologerne er godt med, mens til gengæld økonomerne er stort set rene fagidioter, som ikke forstår noget som helst.« (Ole Jensen, 1976a).

Sådanne indlæg bør selvfølgelig føre til en vis selvransagelse blandt økonomerne eller ihvertfald til, at man formulerer sit holdningsmæssige udgangspunkt lidt nøjere. Og det er det, der skal forsøges i det følgende.

I afsnit 2 diskuteres forholdet mellem menneske og natur, i afsnit 3 behandles økonomer-

nes beslutningsgrundlag, afsnit 4 diskuterer økonomernes metoder og resultater og afsnit 5 og 6 behandler så nogle hjørnестene i den økonomiske bygning: markederne og væksten. Endelig slutes med en kort konklusion.

2. Mennesket og naturen

Hvilken grundlæggende holdning skal man gå til de økologiske problemer med? Vi har siden 1700-tallet formuleret en række menneskerettighedserklæringer, men har dyrene og naturen også rettigheder. Diskussionen om rettigheder i egentlig juridisk forstand er taget op af bl.a. Henrik Zahle, der konkluderer,

»at forslag om at introducere dyr, planter og måske mere end det som selvstændige elementer i retten ikke er helt så urimelige som de lyder. »Should trees have a standing?« spurgte Chr. Stone i 1972, og han besvarede spørgsmålet bekræftende --- At ville udbrede det sæt af interesser, som en miljøregel skal beskytte, er derfor hverken et filosofisk tankespind eller en juridisk absurditet. Hvis »et godt miljø« skal nyde grundlovsbeskyttelse, er det ikke kun mennesker, der skal beskyttes«. (Zahle (1995), side 356).

I moderne miljø-etiske diskussioner er dette et stærkt debatteret emne (se f.eks. Pearce & Turner, 1990, og Kneese & Schulze, 1985, for en oversigt med økonomisk udgangspunkt). Alle dele af spektret er repræsenteret,

lige fra at mennesket er noget helt særligt, der har ret til at udnytte naturen, til at alle dele af naturen har lige ret til eksistens. Nogle vil stoppe ved dyr, der kan lide, andre vil medtage alt levende (Albert Schweitzers »Respekt for livet«) og de mest yderliggående medtage hele naturen (det sidste betegnet som »New naturalistic philosophers« eller »dybde økologi«).

Debatten er formodentlig næsten lige så gammel som menneskeheden. Det antropocentriske (antropo = menneske) synspunkt findes formuleret f.eks. i 1. Mosebog vers 27-30:

Gud skabte mennesket i sit billede; i Guds billede skabte han det, som mand og kvinde skabte han dem. Og Gud velsignede dem og sagde til dem: »Bliv frugtbare og talrige, opfyld jorden, og underlæg jer den; hersk over havets fisk, himlens fugle og alle dyr, der rører sig på Jorden!« Gud sagde: »Nu giver jeg jer alle planter, der sætter frø, på hele Jorden og alle træer, der bærer frugt med kerne. Dem skal I have til føde«.

Men også et økocentrisk synspunkt findes repræsenteret i Biblen, f.eks. i Guds sætten Job (og menneskene) på plads (Jobs bog kap. 38-41), her hedder det bl.a.:

Har du givet hesten dens styrke
og iklædt dens nakke en manke?
Kan du få den til at springe som græshoppen,
når dens prægtige prusten spreder skræk? ...

Er det din indsigt, der får høgen til at svinge
sig i vejret,
spile vingerne ud og flyve mod syd?
Er det på din befaling, at gribben flyver højt
og bygger sin rede højt oppe? ...

Se dog flodhesten! Jeg har skabt den såvel
som dig.
Som oksen æder den græs.

Se dog kraften i dens lænder,
styrken i bugmusklerne!
Den holder halen stiv som en cederstamme,
senerne i dens lår er flettet sammen;
dens knogler er som bronzerør,
skelettet som jernstænger.

Det er oplagt, at begge følelser må forekomme hos alle mennesker. Men en realistisk betragtning af verden må vel tilsige, at tendensen går i retning af at betragte mennesket som styrende og ansvarligt. I dag er den danske natur hede (resultat af menneskets landbrugsmæssige rovdrift i stenalderen), vandhuller (gamle mergel- og tørvegrave) og plantede skove. De fleste dyr er husdyr, der er resultat af et langt avlsarbejde, og vores muligheder for at præge naturen bliver mere og mere frygtindgydende. Mogens Boserup sætter sagen på spidsen i sin bog med slutordene:

Og nu kan mennesket også styre sin egen udvikling som art. Med mennesket – selv en del af naturen – er naturen nået ud over den fysiske verdens hårde lovmæssighed. Homo sapiens hæver sig dermed over den natur hvis skabning han er. Fra at være et resultat af omstændighederne er mennesket løftet op til ansvar, og dermed er det endelig blevet menneske i fuld betydning. Måtte mennesket forstå at handle derefter. (Boserup, 1974, side 192)

Det er helt afgørende at slå fast, at fordi man ender med et antropocentrisk synspunkt, så betyder det ikke, at man bare skal jage løs og udrydde tigre og blåhvaler. Det afgørende test på, om dyr har rettigheder, er, om man, når man står i en entydig konflikt mellem menneskehedens interesser og en dyrearts overlevelse, så vælger at acceptere dyreartens ret. Den dag man står med den sidste malariamyg eller den sidste HIV-virus, skal man så skåne den?

Svarer man nej – hvad der vel kan være god grund til – er det selvfølgelig stadig i menneskehedens interesse, at naturen fortsat kan give inspiration og oplevelser, lærkesangen er et vigtigt led i menneskelivet, og arternes mangfoldighed må bevares af hensyn til kommende generationers oplevelser og for den sags skyld også af en lang række kontante økonomiske grunde. Ender man med at acceptere antropocentrismen betyder det jo netop, at mennesket har ansvaret og ikke blot kan lade stå til. Vi har præget naturen så meget, at vi ikke kan trække os ud. Freder vi skarven, ødelægges måske fiskebestande, og træer slås ihjel. Freder vi alle hvaler, udkonkurrerer visse hvalarter måske andre o.s.v. Nogle af de mest almindelige fugle i store dele af USA er europæiske stære og gråspurve, der stammer fra nogle eksemplarer, der blev udsat i Central Park i New York sidst i forrige århundrede. Menneskeheden har i forhold til naturen mistet sin uskyld. Den kan ikke vindes tilbage. Når man er begyndt at styre, kan man ikke slippe rattet.

3. Økonomernes styringskriterier

Men hvis mennesket skal styre, hvad skal det så styre efter? Hvad skal styre menneskene? Ja etik er jo oppe i tiden. Der er ikke et virksomhedslederkursus uden mange etiske foredrag. Der fortælles om præster, der har betydelige biindtægter ved at undervise erhvervsfolk i etik. Etiske regnskaber vinder udbredelse, og det vælter ud med bøger om etik. Der er blevet oprettet etiske råd, dyreetiske råd, forskningsetiske råd o.s.v.

Der findes imidlertid også en lang række folk, der har advaret mod denne bølge. Lidt ud fra den gamle tese om, at da vi ingen varer havde, oprettede vi et varedirektorat, da vi manglede kultur, fik vi et kulturministerium, og da moralen forsvandt, fik vi et etisk råd. Både her i landet og i udlandet har en række forfattere argumenteret for, at en overordnet moralsk holdning og en praktisk anvendelig

etik hører fortiden til. Samfundet er blevet irreligiøst, og i et sådant irreligiøst samfund mangler etiske bud et fundament. Johannes Sløk har skrevet en hel bog om det. Heri konkluderer han:

Min pointe er blot den nu kendte, at man ikke kan diskutere problemerne ved hjælp af moralsk-etiske begreber. Det virkelige problem er, om det er klogt eller dumt at gøre disse ting, om det fører til noget ønskværdigt eller noget katastrofalt, og det problem er så påtrængende, at det diskuteres med al tænkelig seriøsitet.

På dette punkt har det vist sig, at det autonome menneske er en risikofyldt figur, netop fordi ingen overordnet etisk instans kan fremsætte et magtfuldt forbud. Mennesket er ladet alene med sig selv, med sin egen opfindsomhed og klogskab; det kan ikke længere skyde ansvaret over på ydre autoriteter, men må påtage sig den tunge byrde selv. ...

Det gælder på alle livets områder, at moralnormer er afløst af klogskabsregler. (Sløk, 1993, side 138-39)

Tilsvarende har Alasdair MacIntyre, mindre teologisk, udtrykt, at:

It follows that our society cannot hope to achieve moral consensus. For quite non-Marxist reasons Marx was in the right when he argued against the English trade unionists of the 1860s that appeals to justice were pointless, since there are rival conceptions of justice formed by and informing the life of rival groups. (MacIntyre, 1981, side 235)

Det kan være relevant at tænke lidt over, hvad der er alternativet til dette synspunkt. En »kynisk etik«, som den, der er udviklet af Ole Thyssen m.f. (Se Jensen, Pruzan & Thyssen, 1990, og Thyssen, 1995), er det næppe. Her

kaldes blot de Sløk'ske »klogskabsregler« for moral. Og den grundlæggende etik er en »beslutningsproces«, på det »moraliske område, der sikrer mindretal og konsensus, jvf. Hal Koch's demokratiopfattelse (Koch, 1945). Kortest er det formuleret i Jensen m.f., 1990, side 7-8:

I et pluralistisk samfund er der ingen enighed om moral. Hver subkultur har sine moralske regler, som udtrykker dens identitet og som den vogter nøjeregnende over. Derfor må vi tale om »moraler«, selv om det lyder kunstigt. --- Her kommer etikken ind i billedet – ikke med et sæt nye værdier eller en facitliste over godt og skidt. Men med en påstand om, at en etisk handling kan accepteres rationelt af alle de parter, som berøres af den.

Et eksplicit alternativ er derimod K.E. Løgstrup's etiske fordring (Løgstrup, 1956). Her bygges etikken på, at der er visse suveræne livsytringer (f.eks. tillid og barmhjertelighed), der er spontane og umiddelbare. Her er altså noget fællesmenneskeligt godt, som kan tjene som basis og grundlag for etikken, der således ikke kun er klogskabsregler. Jensen (1976) og (1980) er et forsøg på at bygge en miljøetik efter disse principper.

Det implicitte standpunkt i det meste af den økonomiske teori er imidlertid vel nok det Sløk'ske.¹ Det, man jager, er i helt udpræget grad klogskabsregler. Og det filosofiske udgangspunkt herfor er den britiske utilitarisme fra 1800-tallets begyndelse. I specielt Jeremy Bentham's produktion f.eks. »Defence of Usury« fra 1787 og »Introduction to the Principles of Morals and Legislation« fra 1789 bygger idealet om størst mulig nytte til flest mulige på forestillingen om en målbar nytte, der endda kan adderes for det samlede samfund. Gode handlinger var således dem, der forøgede samfundets »nyttmængde«. I kontakt med økonomen James Mill og senere

dennes søn John Stuart Mill² vandt tankerne i mere eller mindre modereret form generel udbredelse i økonomiverdenen. Det er vigtigt at gøre sig klart, at Bentham's system på den ene side var meget bredt (nytte var ikke ensbetydende med økonomisk nyttig) og på den anden side meget håndfast. Det var et forsøg på at lave et samfundsregnskab for »pleasures and pains«. Moderne økonomers forhold til utilitarismen kan f.eks. ses diskuteret mere dybtgående i Sen & Williams (1982).

I 1870'erne undergik systemet radikale ændringer. Nytte blev ikke længere opfattet som så håndfast, idet nytten af et gode afhænger af, hvad situation man er i; det er grænsenytten (d.v.s. nytten af én ekstra enhed), der er interessant. Kernen var dog stadig (og er fortsat i main-stream-økonomi), at individerne vælger ud fra den nytte, de får af en given situation. Den gode handling er det, der forbedrer nytten. Men efterhånden ikke altid i den håndfaste form, hvor de involverede personers nytter summeres; i stedet f.eks. formuleret af Vilfredo Pareto (1848-1923) således, at forbedringer er ændringer, der ikke formindsker nytten for nogen, og øger nytten for mindst én person. Det er stadig det centrale udgangspunkt, selv om mange har været kritiske. Dette århundredes største økonom John Maynard Keynes (1883-1946) skrev således navnlig i sin ungdom en del filosofiske indlæg om, hvorfor vurderingen af en handling må foretages på grundlag af dens motiver og ikke på grundlag af dens resultater.³ Det er dog stadig resultaterne økonomerne interesserer sig for at måle nytten af. Det er der ud fra deres beslutningsregler og »klogskabsregler« dannes.

Det er imidlertid vigtigt at understrege, at resultater og nytte ikke er indskrænket til økonomi og heller ikke er tidsmæssigt begrænset til nutiden. På Landbohøjskolen Institut for Økonomi, Skov og Landskab har der f.eks. de seneste år kørt et stort forsk-

ningsprojekt for at fastlægge værdien (nyttens) af det rekreative område Mols Bjerger (se Dubgaard, Bateman & Merlo, 1995, og Dubgaard, 1995, for en diskussion af disse emner). Man har spurgt besøgende, hvad de ville være villige til at betale i entre. Man har set på, hvor langt fra gæsterne kom, for at se på hvilke transportudgifter de ville betale for oplevelsen. Og det er ikke sådan, at de ikke-økonomiske værdier bliver sat i skyggen af de økonomiske, f.eks. anslås det, at de danske skoves produktion af træ, juletræer og klippegrønt årligt er på 1,6 milliarder kr., medens værdien af de ikke prissatte goder som friluftsliv, naturværdier osv. er af »endnu større værdi end produktionen af træ og pyntegrønt« (Koch, 1994, side 238).

Den økonomiske skole, der er blevet kaldt »nyinstitutionalisterne« med bl.a. økonomisk-historikeren og nobelpristageren Douglas North er tilbøjelig til i det hele taget at betragte institutioner som moral og etik som ophøjede klogskabsregler. Idealene er for samfundet rationelle leveregler, der er blevet gjort til etisk og religiøs forankrede normer.

Man kan heller ikke altid være sikker på, at førstavelen etisk er andet end et tvivlsomt plus-ord. Man har f.eks. hørt regnskabskyndige antyde, at etiske regnskaber kunne være en måde at sløre et normalt regnskabs lidet flatterende kendsgerninger. Man kan parallelisere til det jyske mundhel om, at hvis nogen prøvede at sælge en ko i Jesus' navn, så er den nok tre-pattet.

4. Økonomernes modeller: Et forenkelt helhedssyn

Økonome søger altså at maksimere menneskenes nytte. Når resultaterne heraf skal vurderes, er det vigtigt at slå fast, at mainstream-økonome lægger meget vægt på den også fra 1700-tallet hentede sondring mellem »er«- og »bør«-sætninger. Den økonomiske videnskab handler principielt om, hvad der er,

og kan ikke tale om, hvad der bør være. Bør-sætninger er politikernes bord, den neutrale videnskabsmand eller rådgiver taler om, hvad der er. Den økonomiske politik teori er politikens grammatik, er der blevet sagt, d.v.s. den angiver nogle formelle regler, der skal overholdes, men selve det politiske indhold kan ikke afgøres fagligt. Det, der kommer ud af det, er altså nogle regler for, hvilke betingelser, der ihvertfald skal opfyldes, for at der ikke opstår nytte tab. Hvornår kan f.eks. markedsstyring give nyttemaksimerende resultater. Normalt vil man ikke få særligt entydige anbefalinger. Der vil stadig være plads for politiske valg.

Meget af teorien bygger på simple modeller, hvor man antager, at agenterne i økonomien er egoistiske og rationelle. Derved kan man arbejde med modeller i stil med fysikkens. Der er tale om en bevidst forenkling. Den førende matematiske økonom Leon Walras (1834-1910) formulerede det med udsagnet »Astronomerne kigger jo også kun på stjernerne i de klareste nætter« (Barber, 1967, side 200). Med sådanne forenklinger bliver det muligt at analysere samspillet mellem mange agenter (virksomheder og forbrugere), og det er netop økonomiens hovedformål at analysere samspillet mellem beslutningstagerne i et komplekst system med knappe ressourcer.

Helhedsorienterede analyser er altså økonomiens stærke side. Det modsatte hævdes ellers ofte. Økonome forenkler og reducerer en hel del i den menneskelige virkelighed. Holisme og helhedstænkning er ikke lige økonomernes stærke side, vil mange sige. Når Ole Jensen taler om at »Helheden er lukket ude fra specialiseringens tunneler« (Jensen 1991, side 108), tænker han nok ikke på økonomerne som ideal. Ikke desto mindre slutter Det Økonomiske Råds formandsskab sin programerklæring for miljøområdet med nogle sæt-

ninger om »sammenhængende analyser« og »helhedssyn«:

Der skal anlægges et helhedssyn, hvor der lægges vægt på de enkelte områders samfundsmæssige betydning. Et sammenhængende og dækkende beslutningsgrundlag vil kun kunne tilvejebringes med såvel natur- som samfundsvidenskabelige bidrag. (Det økonomiske Råds formandskab, 1995, side 159)

Det hedder tilsvarende i en betænkning om jordbrugsforskningen i Danmark

»Uden en ordentlig viden om de økonomiske og samfundsmæssige sammenhænge vil vi ingen samfundsmæssige styringskriterier have, og vi vil komme til at vælge vejene for udviklingen i mørke, kun vejledt af enkelte af naturvidenskabernes stærkt oplyste detaljer« (Forslag --- II, 1994, side 85).

Økonomien arbejder altså med samspil og helheder. Det understreges, at når man piller et sted i en »generel ligevægt«, så piller man ved det hele. Walras generelle ligevægtsmodel er blevet karakteriseret som et system, hvor græsstråets svajen rokker ved fixstjerne. (Barber, 1967, side 201).

Når økonomerne ser på helheder, sker det imidlertid jvf. ovenfor i forenklede modeller. Men det økonomerne måske ser i deres forenklede modeller, og som andre måske ikke ser, er størrelsesordener og resultater på tværs af forskellige områder. Eksempelvis kan nævnes, at vandmiljøplanens restriktioner er samfundsøkonomisk skæve, fordi sektorerne rammes forskelligt. Industrien reguleres på en helt anden måde end landbruget, og husholdningerne på en helt anden måde end virksomhederne. Det er ikke rationelt ud fra et helhedssyn.

Det økologiske landbrugs fremmarch er et andet område, hvor en lille del af helheden har trukket opmærksomheden væk fra helheden. Vi vil gøre noget for miljøet. Vi kan ikke lide pesticider, og så køber vi økologisk (vel at mærke normalt kun mælk og visse grønsager). Men dansk landbrugs miljøpåvirkning afgøres af det traditionelle landbrug. I 1994 blev 0,8% af det danske landbrugsareal dyrket økologisk (Aktionsplan ---, 1995 side 261-62). Det er klart, at det kan give god samvittighed at købe økologiske varer, men det er lige så klart, at det er dyrkningen af de 99,2% af arealet, der er afgørende for, hvordan miljøet som helhed påvirkes.

5. Markedsstyring

I dette og det følgende afsnit skal ses på de to vigtigste områder indenfor økonomien, der har berøring med økologien: Markederne og den økonomiske vækst.

Som nævnt ser den rene økonomiske teori kun på »himlen i de klareste netter«, d.v.s. hvor efterspørgerne kan gennemskue varekvaliteter og markedsforholdene i øvrigt, og hvor der er perfekt konkurrence mellem mange udbydere. Der er ingen forstyrrende skyer i form af monopoler eller andre former for manglende konkurrence. Alle har også fuldt overblik over fremtiden. I en sådan situation er markedsmekanismen ideel til allokering af knappe ressourcer. Alle kæmper for deres egne interesser. Virksomhederne maksimerer deres egen profit og forbrugerne nyten af deres eget forbrug. Ikke desto mindre arbejder alle harmonisk sammen, fordi priserne giver perfekte signaler mellem aktørerne. Er der mangel på en vare, stiger priserne, og producenterne producerer mere – ikke for at dække behovene, men for at udnytte de højere priser til at tjene en ekstra profit. Bliver der knaphed på et råstof, stiger priserne, og man prøver at substituere sig væk derfra enten i produktionen eller ved at gå over til andre forbrugsgoder.⁵

Når vi nærmer os virkeligheden lidt mere, er markedssystemet selvfølgelig ikke så perfekt. Specielt vedrørende miljøproblemerne opstår det, der er blevet kaldt eksternaliteter. Specielt Arthur C. Pigou (1877-1959) har analyseret problemet i »The Economics of Welfare« fra 1920. Problemet er, at der er forskel på de privatøkonomiske og de samfundsøkonomiske omkostninger. Der er noget, der ikke bliver talt med. Det er forureningen. Når røgen står op af skorstenen, er det ikke en privatøkonomisk omkostning. Det indgår ikke i virksomhedens regnskab og beslutningsgrundlag. Det giver derimod samfundsøkonomiske omkostninger, måske endda i et andet land. Luften forurenes, træerne dør af syrerregn osv. Virksomheden gør ingen ting, fordi priserne ikke giver noget signal om, at der er omkostninger ved forureningen.

Reguleringer, forbud m.v. er et svar på dette. Men for en økonom vil et nærliggende svar være en pris, der giver det rigtige signal om at spare, altså en grøn afgift. Specielt hvis det forurenende stof er ufarligt i mindre mængder, er det en naturlig strategi. CO₂ er naturligt forekommende i luften. Nitrat skal der til, hvis planterne skal leve. Men bliver der for meget af det, giver det problemer. Det, det drejer sig om, er altså ikke at forbyde et stof, men at holde udledningen nede på et passende niveau, og det er en afgift ideel til. De, der lettest kan nedsætte udledningen, gør det først, og de, der er nød til at udlede nitrat, betaler sig derfra. Resultatet er ideelt. Forureningen bliver nedsat, og der kommer også penge i statskassen, »den dobbelte dividende« (men selvfølgelig ikke begge dele fuldt ud). Men folks motiver til at holde igen er selvfølgelig også her moralsk anfægtelige, det er ren egoisme.

Teoretisk set er hele problemet som påpeget af en anden Nobelpristager R.H. Coase, at der findes en række »ting« som ingen har ejendomsret over, og som ingen derfor tager hånd

om. Disse »ting«, luften, havet osv., bliver så brugt som skraldespande. Var alverdens ting fordelt, vil markederne igen være ideelle. Så måtte ham, der oser, betale ham, der ejer luften, for at placere osen i hans luft osv. Det er selvfølgelig en meget teoretisk betragtning, men fører naturligt over i slagordet »forureneren skal betale for oprydning«.

Konklusionen er altså, at uregulerede markeder ikke i tilstrækkelig grad tager hensyn til miljøet, men at det normalt er lettere at styre de økonomiske beslutninger via indgreb i markedsmekanismerne end ved at afskaffe markederne. Markedsmekanismen er en meget effektiv allokeringmekanisme også på miljøområdet.

6. Vækst og kommende generationer

Det er vigtigt først at understrege, at økonomisk vækst ikke nødvendigvis er den store skurk. Der er ikke noget entydigt bånd mellem vækst og forurening. For økonomer betyder vækst i princippet vækst i nytte- eller velfærdsniveau, og dette niveau kan jo vokse af mange helt forureningsfri årsager – selv om man ikke kan leve af kærlighed og kildvand, kan det jo godt forøge ens velfærd betragteligt. Økonomisk vækst selv målt brutalt ved nationalproduktet kan nås på mange forskellige måder. Nationalproduktet er et mål for den samlede produktionsværdi målt i penge, og dette tal kan vokse på mange måder, der ikke implicerer øget forurening eller øget ressourceforbrug. Det gør pokker til forskel, om man bruger den økonomiske vækst på speedbåde og sportsvogne eller på teaterforestillinger og kunsthåndværk. Økonomisk vækst kan være ensbetydende med en hurtigere fornyelse af bilparken, og nye biler forurener mindre end gamle, og de bruger samtidig mindre naturressourcer i form af benzin. Måske er det det økonomiske opsving, der har sat forbrugerne i stand til og gjort dem villige til at købe de dyrere økologiske varer (økologiske varer har jo lidt

karakter af luksus). Det afhænger altså helt af, hvad væksten bruges til, om den betyder en øget belastning af miljøet. Og det er oplagt, at vækstens retning kan styres f.eks. ved hjælp af skatte- og afgiftspolitikken, jvf. forrige afsnit. En succeshistorie er således blyindholdet i byernes luft, der er faldet fra godt 0,6 µg/m³ i 1977 til omkring 0,2 i 1986, (se Jespersen og Brendstrup, 1994, side 36). Det har altså god mening at tale om »grøn vækst« jvf. Arbejderbevægelsens Erhvervsråd (1995).

Det er også vigtigt at understrege, at nulvækst ikke er en solid løsning på verdens problemer. Man kan ikke stole på, at nulvækst betyder en stabil, stationær situation, der kan være evigtvarende. Selv med en konstant produktion kan forureningen akkumuleres i naturen, og naturressourcerne kan udtømmes. Hvis tungmetaller bliver i miljøet, når de en gang er kommet derud, så er det afgørende, hvad der er sluppet ud indtil nu, og mængden bliver ved med at stige, så længe der produceres, selv om vi får nulvækst. Tilsvarende vil man blive ved med at tømme begrænsede naturressourcer, så længe man producerer, uafhængigt af om der er vækst eller ej. Nulvækst er ingen garanti for bæredygtighed, jvf. Haavelmo (1971) og Haavelmo & Hansen (1991).

Der er altså ingen simple tommelfingerregler. Man er nødt til at se konkret på den langsigtede udvikling: Hvornår kan man tillade sig vækst, og hvornår må man tværtimod beskære det nuværende forbrug. Valget mellem nuværende og fremtidigt forbrug er her i fokus. Også disse problemer har økonomerne tumlet med i mere end hundrede år. Det, der er kaldt den østrigske skole med bl.a. Böhm-Bawerk (Böhm-Bawerk, 1889), så netop disse problemer som hovedproblemer. Det, de søgte, var en forklaring på den positive rente. De fandt forklaringen både på forbrugs- og på produktionssiden. På forbrugssiden var den en betaling for at vente (alle foretrækker at

forbruge nu i stedet for at vente til næste år, og der skal derfor betales for at vente). På produktionssiden blev produktet større af at gå en »omvej« (jægeren får større fangst ved først at lave egnede jagtredskaber i stedet for straks at kaste sig ud i jagten). Derfor kan der betales mere, hvis man er villig til at vente længere. Det er vigtigt at bemærke, at i intet af disse resonnementer er der tale om generationsmodsatninger. Den enkelte foretrækker nuværende forbrug for fremtidigt, selv om det er den samme, der får begge dele.

Et andet hovedresultat er Hotellings analyse af udtømmelige naturressourcer fra 1931.⁶ Resultatet her er, at udtømmelige ressourcer gradvist ville blive dyrere og dyrere, og derfor lidt efter lidt blive udnyttet med stigende sparsommelighed og faktisk aldrig fuldstændigt udtømt.

Alle disse teoretiske resultater bygger på rationalitet og tilstrækkelig forudseenhed. Og sådan er virkelighedens verden ikke nødvendigvis. Mange fattige lande står i en situation, hvor de ikke har noget valg mellem fremtidigt og nutidigt forbrug. De har akutte udækkede behov her og nu og har ingen lånemuligheder. De må så næsten nødvendigvis komme til at handle urationelt kortsigtet. Skove fældes, og der drives rovdrift på naturressourcer. Et vigtigt led i miljø- og ressourcopolitikken er derfor, at de rige lande hjælper de fattige (u-landene og i vor verdensdel østlandene), så de kan få råd til at tænke mere langsigtet.

Det afgørende teoretiske problem er at finde et operationelt begreb for, hvad der er langsigtet forsvarligt, og her har bæredygtighedsbegrebet været intenst diskuteret siden Brundtlandsrapporten (Verdenskommissionen, 1987). Det har hele tiden været et udgangspunkt for denne debat, at de kommende generationer skal sikres samme velstandsniveau som de nuværende. Sammenhængen med de

tidligere synspunkter vedrørende tidspreferencer og renten og bæredygtighed er ikke uden videre afklaret og harmonisk, og der er heller ikke enighed om, i hvilket omfang kommende generationer kan kompenseres for manglende naturressourcer ved hjælp af øgede materielle forbrugsmuligheder. Hvis naturen i sin helhed skal bevares for eftertiden, vil det stort set udelukke alt menneskelig aktivitet. På den anden side er der vel essentielle naturværdier, som vi ingen ret har til at tage fra kommende generationer. Spørgsmålet er, hvor langt man kan komme med »objektive klogskabsregler« på dette område. Selv om det er menneskene, der bestemmer (jvf. afsnit 2), er det så også den nuværende generation af mennesker? Og selv om den nuværende generation får lov at bestemme enevældigt, vil og bør den vel også tage hensyn til børn og børnebørn.

I praksis kompliceres det hele af, at alting er meget usikkert. Hvad er grænserne, og hvornår nås de? I 1970 blev det opgjort, at der var oliereserver til 31 år og kulreserver til 218 år. Siden er der fundet mere, end der er forbrugt, så i 1989 var der oliereserver til 41 år og kulreserver til 405 år (Jespersen & Bredstrup, 1994, side 27). Et væld af miljøkatastrofer har stået foran døren, men er så i sidste øjeblik blevet forhindret. Thorkild Kjærgaard (1992) skildrer f.eks. overudnyttelse af jorden og træ-knaphed i 1700-tallet, som så bliver forhindret med nye planter (den kvælstofsamlende kløver) samt øget brug af jern og stenkul.

Er al den snak om miljøproblemer og ressourceknaphed så da ikke blot en papirtiger, der ikke behøver at give søvnløse nætter? Nogen ville mene det. Mogens Boserup gav sin bog undertitlen »om dommedagsfrygt, energi, vækst og befolkning«.

Man har råbt ulv så mange gange, at man godt forstår Boserup's irritation. Men en af pointerne i »Peter og ulven« er jo netop, at

ulven kommer til sidst. Det afgørende er altså at arbejde så seriøst som muligt med at udrede, hvad der er ubegrundet dommedagsfrygt, og hvad der er virkelige farer. Det ligger i afsnit 2 og 3, at det er menneskets pligt og ansvar at gøre dette så redeligt og vederhæftigt, som det er muligt. Det er imidlertid blevet sværere og sværere, fordi miljøproblemerne er gået fra at være lokale til at blive mere og mere globale. Et overbelastet kloaksystem i en middelalderby var noget lettere at overskue end CO₂-udledningernes klimapåvirkning. Samtidig tager det væsentlig længere tid både inden virkningen kommer, og inden evt. politik-ændringer slår igennem. Skal man være på den sikre side, kan man altså blive nødt til at reagere meget tidligt, og inden man er sikker på, om der er en rigtig ulv.

Spørgsmålet er i det hele taget, om der er nogen sikker side. Stopper man væksten, vil det måske løse visse ressourceproblemer, men de sociale konflikter kan så let blive vanskeligere at løse, og så bliver krige og konflikter måske en større fare end miljø- og ressourceproblemerne. Det er ikke så længe siden, man var mere bange for atomkrig end for miljøkatastrofer.

7. Konklusion

Udgangspunktet i indledningen var et citat, der anså økonomer for ret indskrænkede. Efter gennemgangen i det foregående afsnit kan der være grund til at vende tilbage til dette spørgsmål.

Det skulle være fremgået, at økonomerne har en relativt gammel tradition for at holde sig til forsigtige udregninger af, hvad man nogenlunde kan overskue. På et så politisk kontroversielt område som det nationaløkonomiske ville det være livsfarligt for fagets troværdighed at give los. Fantasien og udsynet må holdes i stramme tøjler. Det filosofiske grundlag for økonomien hører således til

blandt filosofiens mere praktiske og mekaniske dele og vel også blandt dens mindst åndrige. Man må erkende, at det, man som fagøkonom (f.eks. som vismand) kan sige om mange problemer, må være sterilt og begrænset. Til gengæld skulle det så gerne være nogenlunde holdbart.

En vigtig betingelse for at blive regnet for troværdig er, at holde mund om ting, man ikke kan sige noget fornuftigt om. Det skulle jo nødig føre til, at økonomerne slet ingenting siger. Men faren er vel heller ikke overvældende. De store »holistiske« visioner som Adam Smith og Karl Marx's, der kombinerer mange videnskaber med en politisk holdning, hører nok en svunden tid til. Tværfaglig debat og gensidig åbenhed må så være værnet mod specialiseringens farer. Og også på miljøområdet har økonomerne en central rolle at spille i den tværfaglige debat.

Noter

1. Debatten har en klar parallel i den juridiske diskussion om retfærdighed, hvor det Sløk'ske standpunkt repræsenteres af retspositivister som Alf Ross, der ikke anerkender en højere retfærdighed, men taler om en »realistisk retsopfattelse«:
»Retfærdighed er korrekt regelanvendelse modsat vilkårlighed --- At stemple reglen som uretfærdig, indeholder ingen som helst saglig karakteristik, - er kort sagt intet andet end en patetisk måde at luften sin uvilje.« (Ross, 1953, side 365).
Her overfor står ældre naturret og en række nyere forfattere, f.eks. Peter Højilund (1992), der argumenterer for en mere basal retfærdighedsfølelse, der må baseres på etiske fordringer a la Løgstrups.
2. John Stuart Mill (1803-1873) var ubetinget verdens førende økonom omkring midten af forrige århundrede. Han havde fået en »rationel opdragelse« efter skolens teorier: begyndte på græsk som 3-årig, på latin som 8-årig og startede med logik, filosofi og nationaløkonomi som 12-årig. Som 16-årig begejstredes han for Ben-

thams »Treatise on legislation«, som han læste i fransk oversættelse. Historikeren Lekachman bemærker tørt, at 16-årige drenge »tit begejstres, men sjældens over 3-bindes værker om nytteteori« (Lekachman, 1959, s. 182).

3. Se Jespersen (1992).
4. Det økonomiske Råd har fået nyt lovgrundlag i 1994 og heri er forholdet mellem økonomi og natur eksplicit anført som et af de områder, der skal analyseres. Rammerne for dette arbejde er lagt fast i Det økonomiske Råds formandskab. (1995).
5. Det er værd at bemærke, at der også her ses på, at resultatet er godt. Så vi på motiverne, er det jo et stærkt umoralsk system. Det er der en del teologer, der har anket over. Nævnes kan f.eks. K.E. Løgstrup:
Industrialismen med dens masseproduktion, markedsudvidelse og kapitalakkumulation, der betingede det tekniske fremskridt, giver alle de økonomiske manipulationer, som Luther stemplede som uret, ondskab og gerighed, en social berettigelse. De adles så at sige økonomisk som former for den konkurrence, uden hvilken markedsmekanismen ikke kan fungere. Dog ændrer det ikke motiverne, de bliver ved med at være de samme, profitbegær, magtexpansion og sikkerhedsbehov. (Løgstrup 1972, side 174).
6. Bl.a. af lokalpatriotiske grunde må man også nævne professor Jens Warnings diskussion af udnyttelsen af fiskeriet fra 1911 (se Warming, 1911, og Andersen, 1983).

Litteraturliste

- Aktionsplan for fremme af den økologiske fødevarerproduktion i Danmark, (1995) Landbrugs- og Fiskeriministeriet, København.
- Andersen, Peder (1983), »A Rent of Fishing ground! A translation of Jens Warming's 1911-article with an introduction, *History of Political Economy*, vol. 15, side 391-396.
- Arbejderbevægelsens Erhvervsråd (1995), *Grøn vækst*, København.
- Barber, William J. (1967), *A History of Economic Thought*, Penguin Books Ltd., Harmondsworth.
- Boserup, Mogens (1974) *Vor voksende verden*, Forlaget Forum, København.

- Böhm-Bawerk, E. von (1889), *The Positive Theory of Capital*, engelsk oversættelse 1891).
- Det økonomiske Råds formandskab (1995), *Dansk økonomi foråret 1995*, specielt kap. 4 »Økonomi og Natur«, København.
- Dubgaard, A., I. Bateman & M. Merlo (1995), *Economic Valuation of Benefits from Contryside Stewardship*, Kiel.
- Dubgaard, A. (1995), *Economic Valuation of Recreation – in Mols Bjerge*, SØM, København.
- Forslag til en national strategi for jordbrugsforskning (1994) Betænkning nr. 1274, København.
- Haavelmo, T. (1971), Forureningsproblemet fra et samfundsøkonomisk synspunkt. *Socialøkonomen*, Nr. 4.
- Haavelmo, T. & S. Hansen (1991), On the strategy of trying to reduce economic inequality by expanding the scale of human activity, i R. Goodland, H. Daly & S.E. Serafy (red.), *Environmentally Sustainable Economic Development Building on Brundtland*, World Bank, Environment Working Paper No. 46.
- Hotelling, H. (1931), The economics of Exhaustible Resources, *Journal of Political Economy*, vol. 39, side 137-75.
- Høilund, Peter (1992), *Den forbudte retsfølelse – om lov og moral*, Munksgaards forlag, København.
- Jensen, H.S., P. Pruzan og Ole Thyssen (1990), *Den etiske udfordring*, Handelshøjskolens Forlag, København.
- Jensen, Ole (1976), *I vækstens vold. Økologi og religion*, Gyldendal, København.
- Jensen, Ole (1976a), Videnskab er farlig, når den bliver til livsholdning, *Berlingske Tidende*, 6. august.
- Jensen, Ole (1980), *Frem til Naturen og andre essays*, Forlaget Fremad, København.
- Jensen, Ole (1991), Historiens fælde – værens fylde: Mellem håbløshed og håb. i *Midt i højskolen*, Foreningen for Folkehøjskoler i Danmark, København.
- Jespersen, Jesper (1992), *Keynes og Bloomsburykredsen – »My early believes«*, Indlæg til Nordisk møde om Økonomiske Teoriers Historie.
- Jespersen, Jesper & Stefan Bredstrup (1994), *Grøn Økonomi*, Jurist- og Økonomforbundets Forlag, København.
- Kneese, A.V. og W.D. Schulze (1985), Ethics and environmental economics, i A.V. Kneese og J.L. Sweeney (red.), *Handbook of Natural Resource and energy economics*, North-Holland, Amsterdam.
- Kjærgaard, Thorkild (1992), *Den danske Revolution 1500-1800 – en økohistorisk tolkning*, Gyldendal, København.
- Koch, Hal (1945), *Hvad er demokrati*, Gyldendal, København.
- Koch, Niels Eilers (1994), Skov- og landskabsforskningen, *Tidsskrift for Landøkonomi*, nr. 4, side 238-243.
- Lekachman, Robert (1959), *A History of Economic Ideas*, Harper & Row, New York.
- Løgstrup, K.E. (1956), *Den etiske fordring*, Gyldendal, København.
- Løgstrup, K.E. (1972), *Norm og Spontanitet – Etik og politik mellem teknokrati og dilettantokrati*, København.
- MacIntyre, Alasdair (1981), *After Virtue*, University of Notre Dame Press, Notre Dame.
- Pearce, Davis W. og R. Kerry Turner (1990), *Economics of Natural Resources and the Environment*, Harvester Wheatsheaf, Hertfordshire (specielt kap. 15: Environmental Ethics).
- Pigou, A. (1920), *The Economics of Welfare*, London.
- Ross, Alf (1953), *Om ret og retfærdighed – en indførelse i den analytiske retsfilosofi*, Nyt nordisk Forlag, København (3. udgave 1971).
- Sen, Amartya & Bernard Williams (red.) (1982), *Utilitarianism and beyond*, University of Cambridge Press, Cambridge.
- Sløk, Johannes (1993), *Moralen der blev væk*, Forlaget Centrum, København.
- Thyssen, Ole (1995), *I hinandens øjne: Bidrag til en kynisk etik*, Gyldendal, København.
- Warming, J. (1911), Om »Grundrente« af fiskegrunde, *Nationaløkonomisk Tidsskrift*, vol. 49, side 499-505.
- Verdenskommissionen for miljø- og udvikling (1987), *Vores fælles fremtid*, FN-forbundet og Millemfolkeligt Samvirke, København.
- Zahle, Henrik (1995), Naturen ind i grundloven – menneskeret eller naturbeskyttelse? I Miljø- og Energiministeriet: *Retligt set – synsvinkler på arealanvendelseslovgivningen*, Jurist- og Økonomforbundets Forlag.